

KIRÁLY SÁNDOR

A HADIÁRVA ÉS A HADIROKKANT APÁVAL RENDELKEZŐ HALLGATÓK SZÁMÁNAK MEGEMELKEDÉSE AZ EGYETEMEKEN AZ 1930-AS ÉVEKBEN

AN INCREASE IN THE NUMBER OF WAR-ORPHAN STUDENTS AND STUDENTS WITH WAR-DISABLED FATHERS AT HUNGARIAN UNIVERSITIES IN THE 1930s. The thematic focus of the present study is a somewhat neglected phenomenon: the sudden rise in the number of war-orphan university students and students with war-disabled fathers in the first half of the 1930s. During and immediately after World War One institutions of higher education were called upon to accept the enrollment of a large number of veterans who returned from the war with physical injuries and psychic scars: often these "veterans" were returning war-disabled students. By the beginning of the 1930s the focus of relief of disabled servicemen shifted to those whose father had either died or became war-disabled in the First World War. As early as the academic year of 1929/30 this shift was well discernible, by the 1934/35 academic year, however, there came a steep rise in their relative number. The present study offers a glimpse at those natural causes and administrative measures that will make it more understandable to sort out the factors at work. It will also offer an insight into the life and social circumstances of war-orphan students and the ones who had a war-disabled father.

Nem ismeretlen a szélesebb közvélemény előtt sem, hogy az első világháborúban szolgálatot teljesítő életerős férfiak fiatalabb generációjának békeidőben még az iskolapadokban lett volna a helye. A haza iránti kötelesség és a túláradó, félelmet nem ismerő lelkesedés azonban elszólitotta a fiatalokat, és saját érdekeiket háttérbe szorítva az egyetemi, sőt nem ritkán a középiskolai tananyag helyett a harcmezők és a lövészárkok valóságával ismerkedtek.

A háborús évek azonban kimerítőek, hosszúak és a korábbi katonai konfliktusokhoz képest szokatlanul véresek voltak. Az egykor optimizmustól és a győzelembe vetett megkérdőjelezhetetlen hittől duzzadó, a gyermekkorból épphogy kilépő fiúk megtörve testi és lelki sérülésekkel tértek haza egy olyan országba, amely a háború végén ezeréves történelme egyik legsúlyosabb válságát élte. A bevonuló fiatalok közül sokan odavesztek, míg mások rokkanttá váltak, és életkilátásaik rendkívüli módon beszűkültek.

A háborús évfolyamok egyszerre történő megjelenése a felsőoktatásban hatalmas kihívás elé állította az intézményeket. A tudományegyetemeket és a Műegyetemet alapul véve már az 1917/18-as tanévben meghaladta a hallgatók száma a 16 ezret (16 628 fő), s a következő tanévben számuk tovább emelkedett (17 621 fő), majd később ez a lét-

szám 10-12 ezer között állapodott meg.¹ Tekintettel arra, hogy az 1914/15-ös tanévben 7988 egyetemi hallgató volt Magyarországon, az 1917/18-as és az 1918/19-es tanévre a korábbi szint 208,2, illetve 220,6%-ára emelkedett a hallgatóság létszáma.²

A tudományegyetemeken tanulók számának hirtelen megemelkedése mellett a hallgatói társadalom fizikai és mentális állapota, valamint szociális körülményei is krízishelyzetet teremtettek. Az összetett probléma kezelése, különösen az első időkben, szinte kizárólag helyi szinten valósulhatott meg, s hatalmas felelősség nyomta úgy az intézmények, mint az egyetemi tanárok vállát, hogy valamilyen támaszt nyújtsanak diákjaiknak. A tudásátadás és a kutatás mellett komoly nevelőmunkára, már-már atyai gondoskodásra is szükség volt. Diákjóléti intézmények alakultak országsszerte, amelyek létrehozásában és működtetésében maguk az egyetemi tanárok vállaltak kulcsszerepet.³ Ezek a minisztériumi jóváhagyással működő, a hallgatók étkeztetését, lakhatását biztosító, valamint széleskörű segélyezését végző egyetemi intézmények a legszegényebb, a támogatásra leginkább rászoruló és arra érdemes fiatalok tanulmányainak a folytatásához járultak hozzá. Különösen a vidéki egyetemeken jutott fontos szerep az ilyen egyéni kezdeményezéseknek. A diákjóléti intézményeket Szegeden Szandtner Pál, Pécsen Pekár Mihály, míg Debrecenben Láng Nándor és a körülöttük csoportosuló lelkiismeretes tanárok és egyéb egyetemi alkalmazottak közös erőfeszítése hozta létre és működtette.⁴

A háborút megjárt, nem egy esetben hadirokkant hallgatók mielőbbi diplomához jutását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leginkább tanulmányi kedvezményekkel igyekezett elősegíteni. Már a háború éveiben rendeletek sora látott napvilágot, amely a háborúból visszatérő hallgatók vizsgára és szigorlatra bocsátására, félév elengedésére vagy egyéb kedvezményeire vonatkozott.⁵ A háborús éveket követően is fontos

¹ *A Magyar kir. Kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv* (a továbbiakban: *M. kir. Kormány*) C) *Statisztikai évkönyv. IV. Közműveltség, közoktatásügy és egyházi élet. 21. A főiskolák Magyarországon az 1915/916. – 1917/918. iskolai években. Fontosabb adatok*, Budapest, 1924, 213–215.

² *M. kir. Kormány, 1915–18, C) Statisztikai évkönyv. IV. Közműveltség, közoktatásügy és egyházi élet. 37. A főiskolák az 1914/15. iskolai évben*. Budapest, 1924, 288.

³ Debrecenben Bernolák Nándor, egyetemi rektor már az 1915/16-os tanévnyitón kifejtette, hogy mindent el fognak követni a hallgatóság életkörülményeinek javítása érdekében: „Az ifjúsággal szemben kötelességünknek fogjuk tartani oly intézmények létesítését, amelyek megengedik, hogy minden idejét és munkaerőjét zavartalanul tanulmányainak szentelhesse.” (Megnyitó beszéd. A debreceni m. kir. tudományegyetem 1915–16. tanévének megnyitó ünnepélyén elmondotta Dr. BERNOLÁK Nándor, egyetemi ny. r. tanár, e. i. rektor) = A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyve az 1915/16. tanévről, Debrecen, 1917, 17.

⁴ Vö. MAGYARY Zoltán, *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodása megszervezése tárgyában*, Budapest, 1929, 89–101.

⁵ Lásd: VKM 147664/1914. (1914. december 22.) a tanulmányukat megszakító hadbavonult ifjak némi kárpótlásáról; VKM 913/1915. (1915. január 26.) a tényleges népfölkelési szolgálatra behívandó főiskolai, középiskolai és a középiskolákkal hasonló rangú intézetek növendékei részére nyújtandó tanulmányi kedvezményekről; VKM 19147/1915. (1915. március 9.) a hadiállapot miatt katonai

szempont maradt a háborút megjárt fiatalság tanulmányi- és vizsgakövetelményeinek enyhítése.⁶ Általános szabályként érvényesült, hogy az egyéves önkéntesi szolgálat felett tényleges katonai szolgálatban töltött időt elengedték a tanulmányi időből.⁷

A háborúból sebesülten visszatérő hallgatók egy része tartós egészségkárosodást szenvedett, hadirokkant lett, míg másoknak édesapjuk veszett oda, vagy vált rokkanttá. A hadirokkant hallgatók a jelentős tanulmányi könnyítéseknek köszönhetően viszonylag gyorsan be tudták fejezni felsőfokú tanulmányait, a hadirokkant szülővel rendelkezők vagy a hadiárvaik azonban még sokáig jelen voltak a felsőoktatásban. Ez volt az egyik legkiszolgáltatottabb hallgatói réteg, hiszen egzisztenciális válsága tanulmányainak folytatását és megélhetését is bizonytalanná tette. A hadigondozás viszonylag szerény támaszt tudott biztosítani, így az egyetemi diákjóléti intézményekre hárult az a feladat, hogy étkeztetésükhöz, lakhatásukhoz, egyéb költségeik fedezéséhez megfelelő támogatást nyújtson.

A hadiárvaik és a hadirokkant szülővel rendelkező hallgatók számára vonatkozóan az 1929/30-as tanév adataiból célszerű kiindulni, amelyek a Laky Dezső-féle részletes statisztikai felmérés jóvoltából állnak rendelkezésünkre. Az összehasonlítást és az arányeltolódások kimutatását szolgálja, hogy alábbi táblázatokban az értékek előbb %-ban, majd közvetlenül alatta számszerűen kerülnek feltüntetésre.

szolgálatot teljesítő műegyetemi hallgatók részére nyújtandó tanulmányi kedvezményekről; VKM 9000/1915. (1915. szeptember 11.) a jelenlegi háború alatt rokkanttá vált katonai havidíjasoknak a felsőoktatás terén való továbbképzése körül nyújtandó kedvezményekről; VKM 173269/1916. (1917. január 8.) a hadiállapot miatt katonai szolgálatot teljesítő műegyetemi hallgatók részére nyújtandó tanulmányi kedvezmények tárgyában kiadott 1915. évi 19.147/IV. számú rendelet módosításáról és kiegészítéséről; VKM 163649/1916. (1917. január 18.) a hadbavonult gyógyszerészyakornokoknak és segédeknek nyújtandó kedvezményekről; VKM 16385/1918. (1918. január 24.) a hadbavonult főiskolai hallgatók részére vizsgálatok letehetésének, illetőleg egy félév hallgatásának lehetővé tételéről; Valamint: HM 21500/1918. (1918. augusztus 28.) a katonai szolgálatban álló fő- és középiskolai tanulóknak tanulmányi célból, illetőleg katonai egyéneknek valamely élethivatás gyakorlásához szükséges vizsga letehetése céljából leendő szabadságolásáról.

⁶ VKM 95975/1918. (1918. november 21.) a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról; FM 163552/1918. (1918. december 29.) a háborúból visszatért gazdasági akadémiai tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról; VKM 7178/1919. (1919. január 21.) a jogi vizsgálatoknak és szigorlatoknak más egyetemen vagy jogakadémián letehetéséről; továbbá: VKM 188366/1919. (1919. december 5.) a hadviselt középiskolai tanárjelölteknek a volt tanácskormány idején tett tanári vizsgálatai érvényességéről, és a hadviselt tanárjelölteknek a szenvedett tanulmányi veszteségek ellenében nyújtandó kedvezményekről.

⁷ Vö. VKM 95975/1918. (1918. november 21.) a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról, és: FM 163552/1918. (1918. december 29.) a háborúból visszatért gazdasági akadémiai tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról.

**Árva, félárva, hadiárva és hadirokkant apával rendelkező egyetemi hallgatók
az 1929/30-as tanévben⁸**

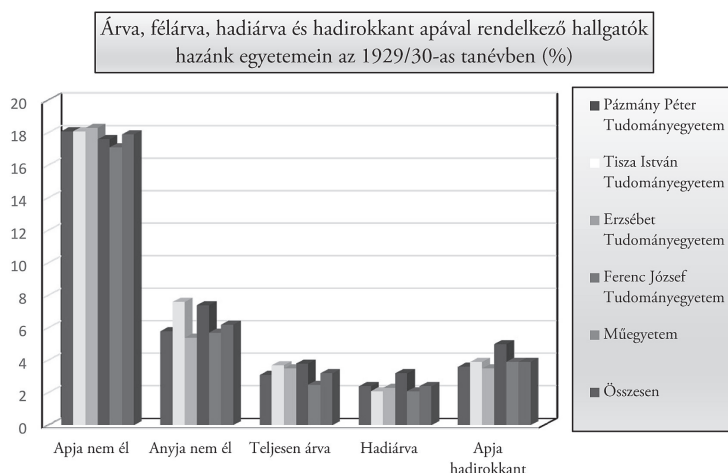
Egyetemek	Apja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Hadiárva	Apja hadirokkant	Hallgatók összes száma
<i>Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest)</i>	18·1 946	5·8 302	3·1 161	2·4 128	3·6 190	100·0 5227
<i>Tisza István Tudományegyetem (Debrecen)</i>	18·1 237	7·6 100	3·7 48	2·1 27	3·9 51	100·0 1307
<i>Erzsébet Tudományegyetem (Pécs)</i>	18·3 238	5·4 70	3·5 45	2·3 30	3·5 45	100·0 1301
<i>Ferenc József Tudományegyetem (Szeged)</i>	17·6 279	7·4 118	3·8 61	3·2 51	5·0 79	100·0 1585
<i>József Nádor Műegyetem (Budapest)</i>	17·1 241	5·7 80	2·5 35	2·1 29	3·9 55	100·0 1409
<i>Mindösszesen</i>	17·9 1941	6·2 670	3·2 350	2·4 265	3·9 420	100·0 10 829

Laky Dezső idetartozó adatait áttekintve látható, hogy az 1929/30-as tanévben a hallgatóság 3,2%-a (350 fő) teljesen árva volt, míg 6,2%-uk (670 fő) édesanya, 17,9%-uk (1941 fő) édesapa nélkül nevelkedett. A hadigondozott vagy hadigondozás alatt álló családban élő egyetemi hallgatók aránya együttesen 6,3%-os volt, amelyből a hadiárvák aránya 2,4%-ot (265 fő), a hadirokkant apával rendelkező hallgatók aránya 3,9%-ot (420 fő) tett ki.

Az egyetemek között jelentős eltérés a teljesen árvák és az édesapjukat elveszített hallgatók arányát illetően nem mutatható ki, hacsak az nem, hogy a József Műegyetem hallgatóságát illetően mindkét csoport némileg alulreprezentáltak (2,5 és 17,1%) számított. Az édesanya gondoskodását nélkülözni kénytelen félárvák különösen Debrecenben (7,6%, 100 fő) és Szegeden (7,4%, 118 fő) jelentettek jelentősebb csoportot a hallgatóságon belül.

A hadiárvák és az édesapjuk hadirokkanttá válása miatt kiszolgáltatottá vált hallgatók aránya egyértelműen a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen volt a legmagasabb, 3,2% (51 fő), illetve 5% (79 fő).

⁸ LAKY Dezső, *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. Statisztikai táblák. (4.) A hallgatók családi viszony, szülei foglalkozása és szociális viszony szerint* = Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 87, Budapest, 1931, 8–9.

Érdekes jelenségnek lehetünk tanúi, ha a fenti adatokat összevetjük az 1934/35-ös tanév azonos adataival. Az összehasonlításra a Budapest Főváros Levéltárában őrzött, *Országos Tanügyi Iratok Gyűjteményében* fennmaradt kéziratos statisztikai táblák adják meg a lehetőséget. A kiadatlan felmérések az 1934/35-ös tanév vonatkozásában ugyanazokat a szempontokat helyezték előtérbe, mint a Laky Dezső-féle hallgatói statisztika, így konkrét adatokat közöltek a hadiárva és a hadirokkant apával rendelkező diákok számát illetően is.

**Árva, félárva, hadiárva és hadirokkant apával rendelkező egyetemi hallgatók
az 1934/35-ös tanévben⁹**

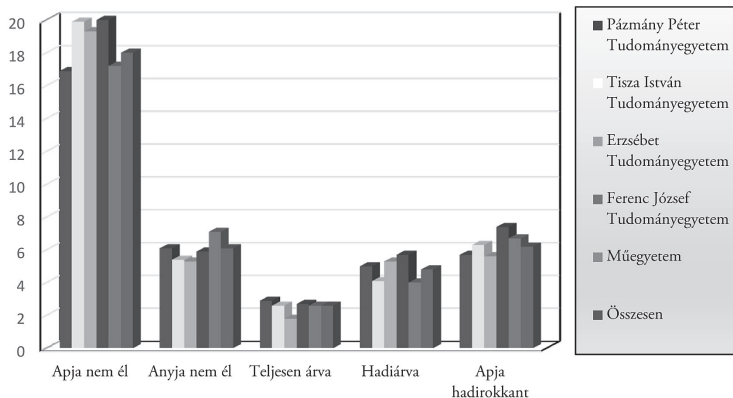
Egyetemek	Apja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Hadiárva	Apja hadirokkant	Hallgatók összes száma
<i>Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest)</i>	16.9 830	6.1 302	2.9 142	5.0 246	5.7 283	100.0 4919
<i>Tisza István Tudományegyetem (Debrecen)</i>	19.9 263	5.4 72	2.6 34	4.1 54	6.3 83	100.0 1319
<i>Erzsébet Tudományegyetem (Pécs)</i>	19.3 293	5.3 80	1.8 28	5.3 81	5.6 85	100.0 1521
<i>Ferenc József Tudományegyetem (Szeged)</i>	20.0 309	5.9 92	2.7 42	5.7 88	7.4 114	100.0 1545

⁹ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 9. sz. táblák 1–5. – A kéziratos iratanyagban található adatok alapján.

Egyetemek	Apja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Hadiárva	Apja hadirokkant	Hallgatók összes száma
<i>József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest)</i>	17:2 413	7:1 171	2:6 63	4:0 96	6:7 160	100:0 2401
<i>Mindösszesen</i>	18:0 2108	6:1 717	2:6 309	4:8 565	6:2 725	100:0 11 705

Az 1930-as évek derekára jelentős változások következtek be a hallgatói társadalomban az árvaság tekintetében mindenképpen. A teljesen árvák aránya némileg lecsökkent (3,2%-ról 2,6%-ra), viszont a félárva aránya (úgy az anyátlan, mint az apátlan árvák tekintetében) szinte mozdulatlan maradt. A lényeges változás kifejezetten a hadigondozott vagy hadigondozás alatt álló családban élő egyetemi hallgatók számát és arányát illetően mutatható ki. A hadiárva aránya az összes hallgatón belül a korábbi 2,4%-ról 4,8%-ra (265 főről 565 főre) emelkedett, míg a hadirokkant apával rendelkezők aránya az 1929/30-as tanévben mért 3,9%-ról 6,2%-ra (420 főről 725 főre) nőtt.

Árva, félárva, hadiárva és hadirokkant apával rendelkező hallgatók hazánk egyetemén az 1934/35-ös tanévben (%)

Az egyes egyetemeket tekintve látható, hogy a teljesen árvák jelenléte különösen Pécsen csökkent le (1,8%, 28 fő), míg az anyátlan árvák aránya a Műegyetemen (7,1%, 171 fő), az apátlan árváké pedig Szegeden (20%, 309 fő) volt a legmagasabb. Az 1934/35-ös tanévben minden egyetemen jelentősen emelkedett a hadiárva és a hadirokkant apával rendelkező hallgatók aránya, hangsúlyeltolódások azonban kimutathatóak. A hadiárva hallgatószámán belüli aránya a Műegyetemen (4%, 96 fő) és Debrecenben (4,1%, 54 fő) volt a legalacsonyabb, miközben Szegeden az 5,7%-ot (88 fő) is elérte. Érdekes jelenség, hogy a tudományegyetemek tekintetében a Tisza István Tudományegyetem

jól érzékelhetően elmaradt még a vidéki egyetemektől is. A hadirokkanttá vált apák gyermekeinek aránya viszont a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen (5,6%, 85 fő) és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen (5,7%, 283 fő) volt a legkisebb, miközben a hadiárvákhöz hasonlóan a szegedi Ferenc József Tudományegyetem e tekintetben is kiemelkedett (7,4%, 114 fő).

A hadigondozott vagy hadigondozás alatt álló családban élő egyetemi hallgatók létszáma egyértelműen megnőtt a fél évtizeddel korábbi állapotokhoz képest, 6,3%-ról (685 fő) 11%-ra (1290 fő) ugrott, vagyis egy gyors és specifikus folyamat tanúi vagyunk, amely alig néhány tanév leforgása alatt jól mérhető változásokhoz vezetett a hallgatói társadalmon belül. Az 1934/35-ös tanévre a vizsgált hallgatói csoportok száma és aránya is oly mértékű növekedést mutatott, hogy érdemes közelebbről is áttekinteni, mely egyetemek és mely karok voltak azok, ahol a leginkább felülreprezentáltak számítottak, majd ezt követően a feltárt folyamatok hátterében álló okok megvilágítására is kísérletet teszünk.

**Árva, hadiárva és hadirokkant apával rendelkező egyetemi hallgatók
az 1934/35-ös tanévben tudománykarok szerint¹⁰**

Egyetemek karok szerint	Apja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Hadiárva	Apja hadirokkant	Hallgatók összes száma
<i>Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest)</i>						
Római Katolikus Hittudományi Kar	19-9 30	6-6 10	6-6 10	10-6 16	5-3 8	100-0 151
Jog- és Államtudományi Kar	13-9 289	6-5 135	2-3 48	3-8 78	5-0 103	100-0 2073
Államszámviteltan tanfolyam	25-8 31	7-5 9	12-5 15	7-5 9	2-5 3	100-0 120
Orvostudományi Kar	17-2 172	5-6 56	1-8 18	6-0 60	8-5 85	100-0 997
Bölcsészettudományi Kar	19-5 280	5-7 82	3-1 44	5-4 77	5-6 80	100-0 1435
Gyógyszerészeti tanfolyam	19-6 28	7-0 10	4-9 7	4-2 6	2-8 4	100-0 143
Összesen	16-9 830	6-1 302	2-9 142	5-0 246	5-7 283	100-0 4919
<i>Tisza István Tudományegyetem (Debrecen)</i>						
Református Hittudományi Kar	21-1 39	7-6 14	2-2 4	6-5 12	7-0 13	100-0 185
Jog- és Államtudományi Kar	20-4 111	3-1 17	2-2 12	3-3 18	4-8 26	100-0 543

¹⁰ BFL. IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 9. sz. táblák 1–5. – A kéziratban található adatok alapján.

Egyetemek karok szerint	Apja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Hadiárva	Apja hadirokkant	Hallgatók összes száma
<i>Tisza István Tudományegyetem (Debrecen)</i>						
Államszámviteltan tanfolyam	11-1 1	–	11-1 1	–	–	100-0 9
Orvostudományi Kar	16-8 50	7-0 21	2-0 6	4-7 14	7-4 22	100-0 298
Bölcsészettudományi Kar	21-8 62	7-0 20	3-9 11	3-5 10	7-7 22	100-0 284
Összesen	19-9 263	5-4 72	2-6 34	4-1 54	6-3 83	100-0 1319
<i>Erzsébet Tudományegyetem (Pécs)</i>						
Ágostai Hitvallású Evangélikus Hittudományi Kar (Sopron)	25-9 30	6-0 7	1-7 2	10-3 12	6-0 7	100-0 116
Jog- és Államtudományi Kar	19-8 175	5-3 47	2-4 21	5-5 49	5-1 45	100-0 883
Államszámviteltan tanfolyam	22-2 2	11-1 1	–	–	–	100-0 9
Orvostudományi Kar	17-6 65	5-9 22	0-5 2	3-8 14	7-0 26	100-0 370
Bölcsészettudományi Kar	14-7 21	2-1 3	2-1 3	4-2 6	4-9 7	100-0 143
Összesen	19-3 293	5-3 80	1-8 28	5-3 81	5-6 85	100-0 1521
<i>Ferenc József Tudományegyetem (Szeged)</i>						
Jog- és Államtudományi Kar	18-7 157	7-0 59	2-5 21	5-4 45	7-5 63	100-0 839
Államszámviteltan tanfolyam	25-0 2	–	12-5 1	12-5 1	–	100-0 8
Orvostudományi Kar	18-1 60	5-1 17	1-2 4	6-3 21	9-3 31	100-0 332
Bölcsészettudományi Kar	27-7 48	4-0 7	4-0 7	7-5 13	5-8 10	100-0 173
Mennyiségtan és Természettudományi Kar	23-6 33	3-6 5	2-9 4	4-3 6	5-7 8	100-0 140
Gyógyszerészeti tanfolyam	17-0 9	7-5 4	9-4 5	3-8 2	3-8 2	100-0 53
Összesen	20-0 309	5-9 92	2-7 42	5-7 88	7-4 114	100-0 1545

Az egyes tudománykarokat tekintve úgy tűnik, hogy a teljesen árvák leginkább az államszámviteltan tanfolyamokon, illetve a szegedi gyógyszerészeti tanfolyamon tanultak. Emellett jól kimutathatóak még a Pázmány Római Katolikus Hittudományi Karán (6,6%, 10 fő), Szegeden és Debrecenben a Bölcsészettudományi Karokon (4 és 3,9%, 7 és 11 fő), míg Pécssett a Jog- és Államtudományi Karon képezték magukat a legtöbben (21 fő, 2,4%).

A félárvákat tekintve az államszámviteltan és a gyógyszerészeti tanfolyamokon a legtöbb esetben jelentős felülreprezentáció mutatkozott. Emellett az édesanyjukat elvesztő diákok aránya Budapesten a Római Katolikus Hittudományi Karon (6,6%, 10 fő) és a Jog- és Államtudományi Karon (6,5%, 135 fő) volt kiemelkedő. Debrecenben a Református Hittudományi Kar (7,6%, 14 fő), míg Szegeden a jogi kar (7%, 59 fő) emelkedett ki. Pécssett az Evangélikus Hittudományi Kar (6%, 7 fő) mellett az orvosi kar (5,9%, 22 fő) is jelentősebb anyáttalan árva hallgatóval rendelkezett, de közben ezek az arányok itt magasnak számítottak, az országos részarányokkal éppen megegyeztek. Az apjukat elvesztett félárvák aránya különösen a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen, azon belül is a Bölcsészettudományi Karon (27,7%, 48 fő) és a Természettudományi Karon (23,6%, 33 fő) volt kirívóan magas. Arányait tekintve a kiemelkedő karok közé tartozott még a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Kara (25,9%, 30 fő) is. Debrecenben és Budapesten egyaránt a Hittudományi Kar és a Bölcsészettudományi Kar járt elől e tekintetben. A Tisza István Tudományegyetemen a bölcsészkar (21,8%, 62 fő) megelőzte a Református Hittudományi Kart (21,1%, 39 fő), míg a Pázmány Péter Tudományegyetem Teológiai Karán (19,9%, 30 fő) valamivel nagyobb arányt képviseltek az apáttalan árvák, mint a bölcsészkaron (19,5%, 280 fő).

A hadiárvák kari hallgatóságon belüli arányát tekintve is kiemelkedőek voltak a hittudományi karok. A Pázmányon a római katolikus (10,6%, 16 fő), Pécssett az ágostai hitvallású evangélikus (10,3%, 12 fő) míg Debrecenben a református felekezet hittudományi fakultásán (6,5%, 12 fő) tanultak a legnagyobb részarányban hadiárva hallgatók. Szegeden az államszámviteltant nem számítva a bölcsészkar (7,5%, 13 fő) és az Orvostudományi Kar (6,3%, 21 fő) emelkedett ki, s az eddig említett fakultások mellett csak a budapesti orvosi karon érte el a hadiárvák aránya a 6%-ot (60 fő).

Feltűnő, hogy azok a hallgatók, akiknek édesapjuk volt hadirokkant, rendkívül magas arányban tanultak a szegedi (9,3%, 31 fő) és a budapesti Orvostudományi Karon (8,5%, 85 fő). Pécssett ugyancsak az Orvostudományi Kar volt az, ahol a legmagasabb részarányt képviselték ezek a hallgatók, hiszen a teljes kari hallgatóság 7%-a (26 fő) apja rokkantsága folytán hadigondozott családból származott. Az arányokat tekintve Debrecenben a bölcsészkar (7,7%, 22 fő), az Orvostudományi Kar (7,4%, 22 fő) és a Teológiai Kar (7%, 13 fő) meglehetősen kiegyensúlyozott volt. Nagyon érdekes, hogy az orvostudományi karok ilyen dominanciája figyelhető meg a hadirokkant apával rendelkező hallgatók pályaválasztását, tanulmányi orientációját illetően. Okkal feltételezhetjük, hogy ezeknek a fiataloknak a nevelkedése, családi környezete az érdeklődési

körüket is meghatározta. Édesapjuk háborús traumája, testi fogyatékosága és az őt körülvevő gondoskodó szeretet, a szűkebb család empatikus hozzáállása és segítőkészsége is hatással lehetett az orvosi pálya felé fordulásukban.

A fenti adatokból is látható, hogy miként változott a hadiárvák és a hadirokkant szülővel rendelkező hallgatók száma és részaránya az 1929/30-as és az a 1934/35-ös tanév között. Érzékelhető volt az is, hogy kari szinten milyen különbségek mutatkoztak intézményenként a hadiárva vagy hadigondozott családból származó hallgatók tekintetében. A létszámadatok elmozdulásának az irányáról már szóltunk, a háttérben meghúzódó okokról azonban még nem.

A kimutatott folyamatok mögött ugyanis két tényezőt sejtethünk. Egyrészt a háború éveiben fiatal, frissen házasodott vagy házasság előtt álló generáció gyermekei az 1930-as évek derekára felnőttek, és húsz évvel később már maguk is, mint egyetemi hallgatók jelentek meg a felsőoktatásban. Azok a fiatalok tehát, akiknek édesapja elesett, vagy rokkanttá vált a háborúban, ekkorra már természetszerűleg nagyobb arányt képviseltek a hallgatók között, mint akár öt esztendővel korábban. A bemutatott folyamatokban azonban szerepe volt egy másik tényezőnek is, ami a felsőfokú tanulmányok anyagi feltételeivel volt összefüggésben.

A magyar hadigondozás két világháború közötti történetének legfontosabb jogszabálya az 1933. évi VII. törvénycikk, az ún. „hadirokkant törvény” éppen a két vizsgált tanév közötti időszakban született meg. A törvény azon túl, hogy átfogta és újraszabályozta a teljes magyar hadigondozási rendszert, külön figyelmet fordított a hadirokkantak és családjuk mellett a hadiözvegyek és a hadiárvák támogatására is. A hadiárvák és a hadigyámoltak esetében pedig célzott figyelem irányult a megfelelő neveltetés és oktatás biztosítására.

A jogszabály 28. §-a értelmében ugyanis a hadiárvák és a hadigyámoltak a középiskolában, a főiskolán és az egyetemen a felvételek tekintetében ettől kezdve elsőbbséget élveztek. Emellett a középiskolában jó tanulmányi eredmény elérése esetén teljes tandíjmentesség és a különböző mellékdíjak alóli mentesség járt részükre. Az egyetemeken és a főiskolákon a kötelező kollokviumok jeles eredményű letétele és a bölcsészettudományi karok esetében a tanárvizsgálati szabályzatokban meghatározott időben az előírt vizsgák sikeres teljesítése esetén teljes tandíjmentesség illette meg őket. Mindezekon túlmenően pedig a belügyminiszter a hadiárva és hadigyámolt középiskolai tanulókat és főiskolai, egyetemi hallgatókat éves ösztöndíjban és ingyenes nevelőintézeti elhelyezésben részesíthette.¹¹

Hadiárvának nagykorúságáig, házasságkötéséig, de legfeljebb a 24. életéve betöltéséig az a gyermek számított, akinek édesapja szolgálatteljesítés közben hősi halált halt; a hadiszolgálattal okszerű kapcsolatban szerzett betegség vagy sérülés folytán a hadiszolgálat megszűnése után önhibáján kívül meghalt; illetve, akinek elhunyt édesapja

¹¹ 1933. évi VII. törvénycikk a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról. VI. Fejezet. Kedvezmények a hadigondozottak részére. Tanulmányi kedvezmények. 28. §.

ellátásban lévő I. vagy II. járadékosztályba tartozó hadirokkant volt. Hadigyámoltnak volt tekinthető a hadirokkant saját törvényes gyermeke, amennyiben az a hadiszolgálat megszűnését követő két éven belül kötött házasságából született, vagy akit a hadiszolgálatot követően egy éven belül örökbefogadott vagy törvényesített.¹² A kissé bonyolultnak tűnő szabály értelmében tehát a fenti rendelkezés a hadiárványokra és a hadirokkant apával rendelkező gyermekekre egyaránt kiterjedt.

A hadiárvány és hadigyámoltak teljes tandíjmentessége olyan jelentős kedvezménynek számított, amely kihatott a továbbtanulók számára is. Azzal, hogy a hallgatói terhek legnagyobb részét kitevő tandíj nem állt már a diplomaszerezés útjában, számukra jóval egyszerűbb lett az amúgy jelentős tanulmányi költségek fedezése, s ez még akkor is igaz, ha a tudományegyetemeken a kötelező mellékdíjak befizetése alól senki sem mentesülhetett. Az 1933-as „hadirokkant törvény” és annak a tandíjat érintő rendelkezései tehát minden bizonnyal jelentős hatással bírtak arra nézve, hogy a hadirokkant apával rendelkező hallgatók részaránya az egyetemeken 3,9%-ról 6,2%-ra nőtt a két vizsgált tanév vége, 1930 és 1935 között, miközben a hadiárvány aránya pontosan megduplázódott (2,4%-ról 4,8%-ra nőtt). Számszerűen azonban az utóbbi esetben a növekedés még nagyobb is volt, mint kétszeres, hiszen 265-ről 565-re nőtt a hadiárvány száma, ami pontosan 300 új hallgatót jelentett.

A tandíjkedvezmények ötlete egyébként nem volt előzmények nélküli, hiszen a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvány Nemzeti Szövetsége (HONSZ) már 1923. augusztus 13-án felterjesztést intézett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy a vagyontalan hadirokkantak és hadiözvegyek közép- és főiskolába járó gyermekei a köztisztviselők gyermekeihez hasonló tandíjmentességet élvezhessenek.¹³ Kérelmüket azzal indokolták, hogy *„a hadigondozottak legnagyobb része a mai nehéz gazdasági viszonyok között anyagiak hiányában a rendelkezés szerint megszabott 30.000 K évi tandíj és 15.000 K beiratási díj megfizetésére s így gyermekei további taníttatására képtelen”*.¹⁴

Végül a társadalom jelentős részének nehéz anyagi helyzetére tekintettel, s talán a HONSZ felterjesztésének eredményeképpen az a minisztériumi döntés született, miszerint indokolt esetekben az 1923/24. tanév II. félévére be lehet iratkozni az előírt tandíj teljes összegének a megfizetése nélkül is. A beiratkozáskor a tandíj teljes összegének

¹² 1933. évi VII. törvénycikk a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról. I. Fejezet. Általános rendelkezések. Hadigondozottak. 2. §. C és D. pont

¹³ A köztisztviselő tandíjkedvezményt egy 1922-es miniszteri rendelet (VKM. 90.981/1922) hozta létre olyan formában, hogy az akkor 500 koronáról 1000 koronára felemelt tandíj összegét a közalkalmazottak gyermekei számára továbbra is 500 koronában hagyta meg. Kimondta a rendelkezés azt is, hogy a *„közalkalmazottak gyermekei úgy mint a múltban, azontúl is tandíjmentességben részesítendőek, amennyiben a tandíjmentességi szabályzatban előírt követelményeknek megfelelnek, ha azonban jogalap hiányában tandíjmentességben nem részesíthetők, akkor tőlük azontúl féltandíj szedhető”*. – Vö. MAGYARY, i. m., 50.

¹⁴ A HONSZ felterjesztése a vagyontalan hadirokkantak és hadiözvegyek főiskolába járó gyermekei tandíjkedvezménye tárgyában – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára [a továbbiakban: MNL HBML] VIII. 2. 7.d. 118-1923/24. Q. sz. a.

a 30%-át kellett megfizetni, s a hátralévő 70% teljesítésére a kari dékán a félév végéig halasztást adhatott.¹⁵ A kivételesen engedélyezett részletfizetésre a féléves tandíjak tekintetében végül 1924. április 1-jéig volt lehetőségük a hallgatóknak.¹⁶

A HONSZ a későbbiekben is határozottan állt ki a hadigondozottak érdekeinek védelmében. 1929 júniusában a szervezet debreceni, Csapó utca 15. szám alatt működő városi csoportja intézett felhívást a város összes állami és nem állami hivatalához, vállalatához, üzeméhez és intézményéhez, így a Tisza István Tudományegyetemhez is, azt kérve, hogy lehetőleg hadirokkantakat, hadiözvegyeket és hadiárvákat alkalmazzanak. A szövetség levelében a magyar hadigondozás számos hiányosságára hívta fel a közvélemény figyelmét:

„Immár 10 esztendő telt el a világháború szerencsétlen befejezése óta anélkül, hogy az életben maradt de rokkant hősök helyzete az államban és társadalomban rendezve volna. Törvényes intézkedéseink, melyek ezt a kérdést egyetemesen megoldanák – nincsenek. [...] Az élők által gyakran megirigyelt elhalt hősöknek emelkednek országsszerte emlékek anélkül, hogy az élő hősöknek kenyere volna [...]”

Ha szétnézünk az élő hősök nyomortanyáin, mindenféle érzelmi húrok pengetése nélkül megállapíthatjuk azt a száraz tényállást, hogy az embertársainkért, a nemzetért, a Hazáért vértett rokkantakkal, özvegyesre jutott asszonyokkal és mindezek családjai, ugyyszintén a hadiárvákkal szemben szörnyű mulasztások történtek, amelyeket jóvátenni kötelesség, és pedig mindnyájunk sürgős és szent kötelessége.”¹⁷

Az 1933-as „hadirokkant törvény,” és a széleskörű szabályozás tehát komoly társadalmi problémát igyekezett megnyugtatóan rendezni, s az első világháború áldozatává vált családok számára valóban sokat jelentett a terjedelmes jogszabály elfogadása. A törvény 1933. május 23-án lépett hatályba, s a HONSZ debreceni csoportja, már 1933. június 15-én levélben fordult a Tisza István Tudományegyetem Tanácsához az 1933. évi VII. tc. 28.§-ának végrehajtása tárgyában:

„E törvény a hadigondozottak részére különféle kedvezményeket biztosít. E törvény paragrafusai közül a „Tanulmányi kedvezmények”-re vonatkozó 28.§-t teljes egészében és szó szerinti szövegében hiteles másolatban mély tisztelettel idezárjuk és mély tisztelettel kérjük a Tekintetes Tanácsot, hogy hadirokkant bajtársaink, ugyyszintén hadiözvegy bajtársnőink gyermekeinek – avagy hadiárváknak – az ebben a §-ban jelzett és körülírt kedvezményeket az igényjogosultság fennállása és igazolása esetén a törvény intenciói szerint – külön kérvényezés nélkül az 1933/34. iskolaévre a közeli napokban kezdődő beiratkozásoknál teljes egészében biztosítani és őket a törvényben biztosított kedvezményekben a legkegyesebben már most részesíteni méltóztassék. Szoboszlai ügyvezető igazgató, 50%-os hadirokkant.”¹⁸

¹⁵ VKM 117.079/923. IV. sz. – MNL HBML VIII. 2. 7.d. 16-1923/24. Q. sz. a.

¹⁶ VKM 7519/1924. IV. sz. – MNL HBML VIII. 2. 7.d. 173-123/24. Q. sz. a.

¹⁷ A HONSZ debreceni városi csoportjának levele a m. kir. Tisza István Tudományegyetem Quaestori Hivatalának – MNL HBML VIII. 2. 13.d. 3-1929/1930. Q. sz. a., 1–2.

¹⁸ A HONSZ hajdúvármegyei és debreceni városi csoportjának levele a m. kir. Tisza István Tudományegyetem Tanácsának – MNL HBML VIII. 2. 16.d. 548-1932/33. Q. sz. a.

Az 1930-as évek második felében, a törvény gyakorlati alkalmazása során a felsőoktatási intézmények, így a debreceni Tisza István Tudományegyetem Tanácsa is kifogásolta, hogy ez a tandíjkezdvezmény független volt a hadiárvának vagy a hadigyámolt családjának anyagi helyzetétől, s így kifejezetten jómódú diákok is részesülhettek benne, amennyiben a jogszabályban foglalt feltételeknek megfeleltek. Szily Kálmán államtitkár 1939. december 11-én kelt, a Tisza István Tudományegyetem Tanácsának küldött átirata azonban egyértelművé tette a jogalkotó szándékát:

„M. kir. vallás- és közoktatásügyi Minisztérium. 38.235-1939. IV. szám. Tárgy: Hadiárvák és hadigyámoltak tandíjmentessége. Felmerült esetből kifolyólag tudomásul és mihez tartás végett értesítem a tek. Tanácsot, hogy az 1933. t.c. 28. §-ának 4. bekezdése akként értelmezendő, hogy a hadiárvák és hadigyámoltak tandíjmentességének megállapításánál a hadiárváknak, illetőleg a hadigyámoltak atyjának vagyoni viszonyai figyelmen kívül hagyandók. Abban az esetben tehát, ha a rendes hallgatókul felvett hadiárvák és hadigyámoltak a tandíjmentesség szempontjából kötelező kollokviumi követelményeknek általában „jeles” eredménnyel eleget tettek, továbbá a bölcsészettudományi karokon a tanárvizsgálati szabályzatban meghatározott határidőben az előírt vizsgálatokat sikerrel letették, őket teljes tandíjmentesség illeti meg, függetlenül – hadiárvák esetében saját, hadigyámoltak esetében atyjuk vagyoni helyzetétől. – Budapest, 1939. december 11. A miniszter helyett: dr. Szily Kálmán s.k. államtitkár.”¹⁹

A hadiárvák és hadigyámoltak teljes tandíjmentessége fontos állomás volt a magyar hadigondozás és a magyar felsőoktatás története szempontjából egyaránt. Az 1934/35-ös tanévben például összesen 745 hallgató (az összes hallgató 6,4%-a) kapott teljes tandíjmentességet, viszont a hadiárvák és a hadirokkant apával rendelkező hallgatók együttesen 1290-en (11%) voltak.²⁰ Mindez azt jelenti, hogy a tandíj teljes elengedésének feltételeit, a tandíjmentesség szempontjából kötelező kollokviumok „jeles” eredményét és a bölcsészettudományi karokon a meghatározott határidőben az előírt vizsgák sikeres letételét sokan nem tudták teljesíteni közülük.

A hadiárvák és az édesapa rokkantsága miatt hadigondozott családból származó hallgatók azonban részben természetes folyamat eredményeként, részben a jogi szabályozás kedvező változásainak betudhatóan egyre nagyobb arányban jelentek meg a felsőoktatásban, és kísérelték meg az egyetemi diploma megszerzését. Az 1933. évi VII. törvénycikk 28. §-a által biztosított teljes tandíjmentesség lehetőségével nem tudtak mindannyian élni, de ez a jogszabály mégis esélyt kínált egy sokat szenvedett hallgatói réteg tehetséges tagjainak a továbbtanulásra.

¹⁹ VKM 38.235/1939. IV. – MNL HBML VIII. 2. 24.d. 296–1939/40. Q. sz. a.

²⁰ A tandíjmentességre vonatkozó adatok forrása: BFL. IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 3. sz. táblák 1–5. – Bővebben lásd KIRÁLY Sándor, *Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között*, (Doktori értekezés) Debrecen, 2009, 276–285.